

Iwańczak, Wojciech

"Karel IV. Život a dílo (1316-1378)", Jiří Spěváček, Praha 1979 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 73/1-2, 121-125

1982

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ligii — sprawy amfiktionii, wojen świętych, religijnego podłoża symmachii, ideologii *eirene*, miejsca kultu w arche ateńskiej.

Zasadnicza teza książki o agonistycznym charakterze wojny dla społeczności polis jest jasno przeprowadzona, ale u czytelnika pozostaje uzasadniony niepokój czy dążenie do zwycięstwa to jedyny aspekt wojny widoczny w sferze religii. Można mieć nadzieję, że autor tej znaczącej pracy zajmie się w dalszych studiach i tymi pozostawionymi na razie na uboczu zagadnieniami.

Włodzimierz Lengauer

Jiří Spěvák, *Karel IV. Život a dílo (1316—1378)*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1979, s. 721.

Rocznica sześćsetlecia zgonu Karola IV, która przypadła w roku 1978 oprócz wielu ekspozycji, konferencji i sympozjów naukowych przyniosła także obfity plon w dziedzinie piśmiennictwa historycznego¹. Obok monografii wielkiego władcy i zbiorów studiów, ukazały się także godne uwagi katalogi wystaw, na których zgromadzono bogate zbiory dokumentujące wkład epoki Karola IV do kultury europejskiej².

Szczególnie imponujące są „rocznicowe” osiągnięcia mediewistyki zachodniemieckiej, natomiast dorobek historyków czeskich przedstawia się znacznie skromniej. Wśród tych ostatnich czołową pozycję jako znawca okresu Karola IV zajmuje J. Spěvák. Od wielu już lat uczony ten publikuje studia i rozprawy eksplorujące różne aspekty panowania Karola IV³. Studia te bazują na gruntownej znajomości materiału dyplomatycznego, skupiając się na wcześniejszej fazie życia Karola, głównie na okresie tzw. dwuwładzy Jana i Karola Luksemburgów. Ukoronowaniem i podsumowaniem tych badań stała się obszerna monografia, która przedstawia Karola IV w bogatym kontekście dziejowym. Znacznie skromniejsza objętościowo niemiecka wersja tejże pracy, ukazała się o rok wcześniej⁴.

Karol IV w ujęciach historiograficznych zajmuje pozycję dość paradoksalną. Oto przy ogromnym, datującym się od wielu lat zainteresowaniu badaczy tą postacią, nie dysponowaliśmy do niedawna biografią, która by w sposób rzetelny i nowoczesny ujmowała całokształt jego panowania. Pochodzące jeszcze z ubiegłego stulecia dzieło E. Werunskygo⁵ kończyło się na roku 1368, zaś późniejsza rozległa praca J. Šusty⁶ zamykała się na I wyprawie rzymskiej Karola IV z roku 1355.

¹ Obszerny przegląd wydawnictw związanych z rocznicą Karola IV w: J. Spěvák, *Zahraniční literatura o Karlu IV a jeho době (Předběžná bilance)*, „Folia Historica Bohemica”, 1980, nr 2, s. 352—365.

² 1316—1378. *Kaiser Karl IV. Führer durch die Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums München auf der Kaiserburg Nürnberg*, München 1978; *Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern t. I—III. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen — Museums in der Kunsthalle Köln*, hrsg. von A. Legner, Köln 1978.

³ Np. J. Spěvák, *Lucemburské dvouvládi v českých zemích v letech 1334—1346 (K otázce charakteru panovnické moci markraběte Karla)*, „Československý Časopis Historický” t. XIX, 1971, s. 53—92; tenże, *Statuts luxembourgeois donnés en 1333 à la ville de Lucques*, „Historica” t. XVIII, 1973, s. 59—104; tenże, *Lucemburské koncepce českého státu a jejich přemyslovské kořeny*, „Sborník Historický” t. XXIV, 1976, s. 5—51.

⁴ Tenże, *Karl IV. Sein Leben und seine staatsmännische Leistung*, Praha 1978.

⁵ E. Werunsky, *Geschichte Kaiser Karls IV*, Innsbruck 1880—1892. Innsbruck 1880—1892.

⁶ J. Šusta, [w:] *České Dějiny* t. II, cz. 2—4, Praha 1939—1948.

Czy J. Spěváčkovi udało się wypełnić ową lukę w historiografii? Otóż trzeba na wstępie powiedzieć, że na charakterze i koncepcji omawianej książki zaciążyły predyspozycje badawcze autora. Jako historyk — w głównej mierze — zagadnień politycznych, operujący materiałem zaczerpniętym z dokumentów, tej problematyce poświęcił też zasadniczą część swych rozważań.

W konstrukcji pracy autor zastosował mieszany układ chronologiczny z rzeczowym. Jednolity wykład kreślący rozwój wydarzeń od momentu objęcia tronu w Czechach przez dynastię Luksemburgów doprowadzony jest do roku 1370. Potem następuje rozdział poświęcony koncepcji państwa czeskiego jaką realizował Karol IV. Dalej scharakteryzowana jest własna działalność pisarska władcy i jego polityka kulturalna omówiona w dość szerokim kontekście przemian mentalności i obyczaju zachodzących w społeczeństwie czeskim. W dalszym ciągu wywodów autor wraca do wątku chronologicznego pokazując sytuację polityczną jaką zaistniała w ostatnich ośmiu latach panowania Karola w ziemiach pozostających pod jego berłem. Kolejny rozdział charakteryzuje społeczeństwo czeskie XIV wieku, zaś zamykają pracę rozważania o Karolu IV jako władcy i jako człowieka.

Wyodrębnienie wykładu o ostatniej dekadzie życia Karola IV i umieszczenie go wśród rozdziałów problemowych autor uzasadnia zmianą orientacji politycznej cesarza. Podczas gdy wcześniej pasjonowały go szerokie, międzynarodowe powiązania Czech na kontynencie europejskim, o tyle pod koniec życia jego zainteresowania koncentrują się na zapewnieniu Czechom trwałej pozycji w środkowowschodniej Europie, czego widowym znakiem jest przyłączenie Brandenburgii. Wydaje się jednak, że z korzyścią dla czytelności pracy byłoby przedstawienie w jednym bloku całej ewolucji wydarzeń aż do śmierci monarchy, a później dopiero dokonanie analizy najważniejszych problemów epoki w powiązaniu z osobą Karola IV.

J. Spěváček mocno akcentuje rolę młodości i pierwszych doświadczeń życiowych Karola dla ukształtowania się jego poglądów i postaw, które skryształizowany ksiątką przybiorą w okresie dojrzałości. Szczególnie istotny okazał się tu wpływ siedmioletniego pobytu młodego chłopca na dworze francuskim, a pewne wzory francuskie widoczne są w późniejszym modelu dworu Karola IV.

Karol dojrzewał w cieniu swego ojca Jana Luksemburskiego. Przy boku ojca zdobywał przyszły cesarz szlify bojowe i umiejętności dyplomatyczne. Stopniowo jednak między ojcem i synem zaczęła powstawać rywalizacja, a rozmaite posunięcia Jana świadczą o tym, że dorastający syn stawał się dlań liczącym się konkurentem do władzy. Stąd też kilkanaście ostatnich lat panowania Jana określa się mianem „dwuwładzy”. Opozycja jaka zarysowała się w dążeniach Jana i Karola szczególnie wyraziście odbija się w materiale dyplomatycznym i wydobyte tego właśnie konfliktu w oparciu o drobniagową analizę dokumentową stanowi jeden z bezspornych walorów pracy J. Spěváčka. Można zresztą stwierdzić, że te partie książki należą do najlepiej udokumentowanych i zarazem najbardziej przekonujących. Tłumaczyć to należy przygotowaniem autora, który wiele ze swych wcześniejszych studiów — o czym wspominaliśmy — poświęcił temu właśnie okresowi.

Jednakże nie wszystkie opinie autora zawarte w tych fragmentach pracy można przyjąć bez zastrzeżeń. Charakteryzując pierwszą dekadę rządów Jana Luksemburskiego powiada on, że Henryk z Lipy stał na czele antykrólewskiego stronnictwa, które reprezentowało konserwatywną tendencję do przeceniania roli szlachty w państwie, szlachty, która nie uzyskała jeszcze świadomości stanowczej i świadomości solidarności społecznej. Kwestia jest bardzo niejednoznaczna i wielokrotnie była podejmowana w literaturze. Nie można jednak wykluczyć interpretacji odmiennej od autora. Obec szlachecka — o wyraźnie już wówczas dostrzegalnych

konturach — była wspólnotą bez wyraźnie określonej struktury i hierarchii, ale o poważnych ambicjach. Stała się już wtedy liczącym się konkurentem króla do władzy w państwie i czuła się na siłach wziąć za tę władzę odpowiedzialność. W takim ujęciu byłaby więc czynnikiem stabilizującym, umacniającym struktury państwowe, choć w oparciu o inne niż to było dotychczas podstawy, takie zatem dążenia trudno więc uznać — jak chce autor — za konserwatywne.

Wskazanie na rozbieżności w metodach działania Jana Luksemburskiego i młodego margrabiego Karola jest ze wszech miar słuszne, ale J. Spěváček nadmiernie je uwypukla. Według niego Jan załatwiał zwykły był wszelkie problemy zbrojnie, zaś margrabia Karol metodami dyplomatycznymi. Tymczasem wiadomo, że szczególnie w młodości — a także, choć w mniejszym stopniu, w wieku późniejszym — Karol wiele konfliktów rozwiązywał właśnie z bronią w rękę.

Chronologiczny opis wydarzeń, które miały miejsce w okresie samodzielnego panowania Karola IV, od 1346 r., sporządzony został przez autora w sposób rzetelny i wyczerpujący, w oparciu o szeroką bazę źródłową, w tym głównie dokumenty, ale widać, że nie porusza się on w tej materii już z taką swobodą jak w okresie poprzednim.

Centralnym punktem pracy miał się stać w zamierzeniu autorskim rozdział dotyczący koncepcji państwa czeskiego jaką reprezentował Karol. Program polityczny cesarza został scharakteryzowany w sposób trafny, wyeksponowano wszystkie jego najważniejsze części składowe. Były wśród nich takie zagadnienia, jak dążenie do kontynuowania dziedzictwa Przemysławów, z którymi przez swą matkę Karol był związany więzami krwi. Władca podkreślał wielokrotnie ciągłość dynastyczną w państwie czeskim i stare, słowiańskie jeszcze korzenie Luksemburgów. Tym celom miało służyć m.in. lansowanie starych czeskich patronów św. Wacława i Prokopa. Słusznie wskazuje też J. Spěváček, że Karol w znacznym stopniu wykorzystywał poparcie jakiego udzielał mu kościół, by zabezpieczyć się przed aspiracjami wyższej szlachty. Natomiast stosunek króla do miast jako istotnej siły społecznej miał polegać na neutralizowaniu ich, nie prowokowaniu zdrażnień, by nie skłonił ich do przeciwstawienia się władzy centralnej. Wydaje się jednak, że nie szło tu tylko — jak sugeruje autor — o neutralizację, ale o pozyskiwanie miast, o uczynienie ich sojusznikiem władcy, by oprócz popierającego kościoła, który stał po stronie króla, zdobyć jeszcze jednego poplecznika w rozgrywce z potężnymi rodami pańskimi.

Uniwersalistyczne koncepcje Karola IV wiązały się z dążeniem do wywyższenia rangi rzeszy rzymskiej wśród państw europejskich. Kluczowe miejsce w tej wielonarodowej monarchii przypisywał także Karol Czechom. Stwierdzenie J. Spěváčka, że interesy i funkcję rzeszy rzymskiej Karol pojmował poprzez pryzmat Czech, wydaje się jednak nieco przejawskrawione. Konsekwentnie akcentując bohemocentryzm Karola IV, autor nazywa go nawet czeskim patriotą. Nadmierne eksponowanie roli Czech w programie politycznym Karola prowadzi jednak do zapoznania innych istotnych jego elementów. W sferze powiązań międzynarodowych, autor zwraca uwagę na wpływy francuskie i włoskie na cesarza i jego otoczenie, nie doceniając chyba jego związków z Niemcami. A przecież ślady wszechstronnej działalności Karola w Niemczech są zupełnie oczywiste, choć z drugiej strony większą część czasu spędzał on w Pradze, o Czechy też wykazywał najwięcej troski i dbałości. Sporną pozostaje kwestia intensywności i rozmiarów wpływów niemieckich w Czechach w dziedzinie szeroko pojętej kultury, nie da się jednak przeczyć całkiem ich zanegować. Słusznie podnosząc przywiązanie cesarza do Czech, do miejscowej tradycji, autor przesadnie jednak — czyniąc to zresztą na użytek polemiki z opiniami niektórych historyków niemieckich — lekceważy cały ów kontekst niemiecki w życiu i postępowaniu Karola. Nawet pisząc o takich sprawach jak Złota

Bulla, sejmy z udziałem przedstawicieli państw i miast niemieckich, tworzenie Landfriedów, które odnosiły się właśnie do terenu Niemiec, rozważa te wszystkie problemy w ramach „Rzeszy Rzymskiej”, określenia „Rzesza Niemiecka” a nawet „Niemcy” starannie unikając. Przeciwwstawiając się wielu starszym ujęciom, które określały Karola głównie jako cesarza Niemiec, J. Spěváček mówi o nim wyłącznie — i chyba wpadając w drugą skrajność — jako o cesarzu rzymskim i królu czeskim.

Powiedziano już wyżej, że J. Spěváček znacznie lepiej czuje się na gruncie historii politycznej. Potwierdzają to partie książki poświęcone problematyce kulturalnej i społecznej. W rozdziale omawiającym politykę kulturalną władcy nie ogranicza się do wskazania pewnych tendencji i kierunków rozwojowych, ale podejmuje próbę przedstawienia całokształtu życia kulturalnego epoki, uwzględniając piśmiennictwo, budownictwo, sztuki plastyczne, obyczaj oraz początki teatru w Czechach. Niestety jest to jedynie — choć trzeba przyznać że bardzo szczegółowe i starannie sporządzone — zestawienie informacji.

Przedstawiając postać Karola IV na szerokim tle epoki autor w odrębnym rozdziale charakteryzuje społeczeństwo czeskie w jego przekroju pionowym i poziomym. Niektóre z wyrażonych w nim sądów budzą jednak — zrozumiałe, uwzględniwszy dotychczasowy stan badań — wątpliwości. Literatura przedmiotu daleka jest jeszcze od zadowalającego wyjaśnienia podstawowych procesów społecznych zachodzących w Czechach przedhusyckich. Dotyczy to na przykład mało rozpoznanej kwestii rozwarstwienia szlachty czeskiej. J. Spěváček podkreśla tu motyw walki klasowej pisząc, że ubożająca niższa szlachta chętnie oddawała się rozbojowi, który był przejawem takiej właśnie walki. Tymczasem badania F. Hoffmanna⁷ wykazały, że w bandach rabusiów uczestniczyli przedstawiciele różnych warstw i grup społecznych, którzy grabili bez różnicy zarówno biednych jak bogatych.

W tradycji historiograficznej postać Karola IV ujmowana była niejednolicie. Nazywano go „księżym królem” dla uwydatnienia rozlicznych związków monarchy z duchowieństwem i kościołem, przydawano mu także miano „ojca ojczyzny”. J. Spěváček usiłuje odrzucić zarówno „czarną” jak i „białą” legendę i nakreślić oparty na faktach obraz Karola IV jako postaci działającej w określonym czasie i warunkach. W końcowym fragmencie pracy autor dokonuje analizy profilu psychologicznego Karola. Próbę tę należy uznać za udaną, zwłaszcza wówczas gdy zwraca on uwagę na polityczny racjonalizm i wpływ doświadczeń życiowych na postępowanie władcy. Trafne też wydaje się usytuowanie postaci Karola na pograniczu średniowiecza i prądów humanistycznych, w epoce przełamywania się starych i nowych idei. Przywiązując wielką wagę do racjonalizmu Karola J. Spěváček zbyt pochopnie chyba kreuje go na poprzednika Machiavellego, stawiając tezę o „podwójnej” moralności Karola. To prawda, że zarówno dla pisarza włoskiego jak i dla Karola dobrem najwyższym było silne, zjednoczone państwo i obaj dopuszczali w realizacji tego celu środki moralnie naganne, ale daleko przecież Karolowi do zimnej bezwzględności „Księcia” Machiavellego, który potępia np. zbrodnie polityczną ze względów etycznych, ale dopuszcza jej użycie jako skutecznego środka działania.

Praca została uzupełniona bardzo obszerną bibliografią rozumowaną, wyczerpującym rejestrem wydawnictw źródłowych, a także indeksem imion, geograficznym i rzeczowym. Poza tym trzeba podkreślić piękne wydanie dzieła z licznymi ilustracjami w tekście. Jego ukazanie się należy uznać za ważne wydarzenie w me-

⁷ M. in. F. Hoffmann, *K povaze drobné války, zášti a násilných činů před husitskou revolucí*, [w:] *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70 narozeninám*, Praha 1975, s. 55—75.

diewistyce czeskiej. Zebranie w całość tak bogatego materiału i podporządkowanie go określonej koncepcji pisarskiej to niewątpliwie poważna zaleta recenzowanej pracy. A że jednocześnie obfituje ona w wiele sądów i interpretacji dyskusyjnych, prowokujących do polemiki, to także w dużej mierze trzeba zapisać na plus autora, który nie ogranicza się jedynie do beznamiętnej, „zobiektywizowanej” relacji.

Biografistyka po okresie kryzysu, w ostatnich latach, w oparciu o nowoczesny warsztat badawczy, wydaje się przeżywać pewien renesans. Potrzeba przybliżenia bohaterów przeszłości i ich działań, odczuwana jest w dalszym ciągu bardzo silnie, o czym świadczy także niewątpliwie wielki sukces czytelniczy książki J. Spěváčka, której 73 000 nakładu pierwszego wydania rozeszło się w Czechosłowacji „spod lady”.

Wojciech Iwańczak

Carla Rahn Phillips, *Ciudad Real 1500—1750. Growth, Crisis, and Readjustment in the Spanish Economy*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.—London 1979, s. VIII, 190.

Pani Carla Rahn Phillips postanowiła zbadać historię Ciudad Real w latach 1500—1750, a więc w okresie gwałtownego wzrostu potęgi Hiszpanii w XVI w. i równie gwałtownego, a nie mniej zagadkowego jej upadku w XVII w. Uczyniła to w przekonaniu, że dzieje tego miasta dostarczą jej materiału do wyjaśnienia procesów społecznych i gospodarczych zachodzących wówczas na Półwyspie Iberyjskim, a więc zrozumienia przyczyn właśnie owego wlotu i upadku Hiszpanii, wciąż tak bardzo intrygujących historyków.

Ciudad Real było miastem szczególnym. Od samego początku wyznaczono mu specjalne funkcje w polityce wewnętrznej monarchii hiszpańskiej. Założone w 1255 r. (lub może dopiero w 1262 r. — data jest sporna) przez Alfonsa X Mądrego, króla Kastylii, początkowo tylko jako miasteczko Villa Real, w samym sercu wielkich posiadłości kalatrawensów w La Manczy, miało być ostoją władzy królewskiej w bardziej odpowiednie miejsce, do Grenady. Mimo to Ciudad Real pozostało za usługi oddane dynastii kastylijskiej w wojnie z Aragonią uzyskało w 1421 r. status miasta i przyjęło nazwę Ciudad Real. Pozostało nadal wiernym sojusznikiem monarchii. Było silnym ośrodkiem Santa Hermandad. W 1483 r. za lojalność wobec Monarchów Katolickich zostało wynagrodzone stając się jedną z siedzib inkwizycji; przeniesienie trybunału inkwizycji w dwa lata później do Toledo było ciężkim ciosem dla prestiżu miasta i jego zamożności. W 1494 r. uczyniono je z kolei siedzibą wyższego sądu, Chancilleria, ale i tę instytucję w 1505 r. przeniesiono w bardziej odpowiednie miejsce, do Grenady. Mimo to Ciudad Real pozostało wierne koronie i tylko raz zbuntowało się przeciw niej biorąc udział w 1520 r. w powstaniu *comuneros* przeciwko Karolowi I (bardziej znanemu jako cesarz Karol V). Pozostało miastem mało znaczącym w polityce i gospodarce mimo, że zaliczano je do największych miast kastylijskich. W okresie potęgi Hiszpanii w XVI w. stare miasta kastylijskie traciły znaczenie bądź na rzecz wielkich centrów habsburskiego imperium, leżących poza granicami Hiszpanii, jak Neapol, Antwerpia, Vera Cruz, Meksyk, Potosi, bądź na rzecz hiszpańskich miast nadmorskich utrzymujących kontakty z Nowym Światem.

Poza tym jednak Ciudad Real było dość typowym miastem hiszpańskim i dlatego jego losy można uważać za reprezentatywne dla ogólnych procesów społecznych i gospodarczych Hiszpanii habsburskiej. W Ciudad Real ponad połowa mieszkańców — nie licząc żyjącej w nim szlachty i duchowieństwa — utrzymy-